

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Husitská teologická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2010

Michaela Černotová

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Husitská teologická fakulta

Vztah súfijů k ostatním duchovním tradicím
(Sufis Relationship to Other Spiritual Traditions)

Bakalářská práce

Vedoucí práce:

Doc. PhDr. Zdeněk Vojtíšek, Th. D.

Autor:

Michaela Černotová

Praha 2010

Anotace

Bakalářská práce s názvem „Vztah súfijů k ostatním duchovním tradicím“ se pokouší popsat hlavní charakter a specifika tohoto vztahu. Zaměřuje se na možné příčiny jeho kladné povahy - obzvláště na zakotvení v tradici Koránu nebo autoritu súfijských mistrů. Další část podrobněji rozebírá potenciál sufismu pro současný mezináboženský a mezikulturní dialog (zejména na příkladu osobností a hnutí Fethullaha Gülena a Bawy Muhaiyaddeena) a také na jeho možné přínosy pro dialog muslimské komunity s křesťanstvím (na příkladu otevřeného dopisu z roku 2007 a jeho důrazu na lásku).

Annotation

Bachelor thesis „Sufis Relationship to Other Spiritual Traditions“ attempts to describe the main character and the specifics of this relationship. It focuses on possible causes of its positive nature – rooted for example in the Qur'anic tradition or in the authority of the Sufi masters. The next part analyzes the potential of Sufism for contemporary interreligious and intercultural dialogue (especially personalities and movements of Fethullah Gülen and Bawa Muhaiyaddeen) and its potential benefits for dialogue of the Muslim community with Christians (which is shown on the example of an open letter and its emphasis on love).

Klíčová slova

Islám, sufismus, mystika, mezináboženský dialog

Keywords

Islam, sufism, mysticism, interfaith dialogue

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem *Vztah súfijů k ostatním duchovním tradicím* zpracovala samostatně a použila jsem jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Praze dne 29. června 2010

Michaela Černotová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Doc. PhDr. Zdeňku Vojtíškovi, Th. D. za cenné rady a připomínky při vedení mé bakalářské práce.

Obsah

1. ÚVOD	7
2. SÚFISMUS A JEHO ZBOŽNOST	9
3. POZITIVNÍ VZTAH SÚFISMU K OSTATNÍM TRADICÍM	15
3.1 Vliv tradice - Korán	17
3.2 Cizí duchovní vlivy	22
3.3 Autorita súfijských mistrů	24
3.1.1 <i>Al-Halládž</i>	25
3.1.2 <i>Ibn 'Arabí</i>	27
3.1.3 <i>Rúmi</i>	28
3.4 Mystická povaha súfismu	30
4. SÚFISMUS V SOUČASNÉM MEZINÁBOŽENSKÉM DIALOGU ...	31
4.1 <i>Bawa Muhaiyaddeen</i>	32
4.2 <i>Fethullah Gülen</i>	35
4.3 <i>Mozaiky o. s. Platform Dialog</i>	39
4.4 <i>Vliv súfismu na vztah muslimské komunity k ostatním náboženstvím</i>	42
5. ZÁVĚR	46
6. SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	48

1. Úvod

Téma vztahu súfijů k ostatním duchovním tradicím jsem si vybrala na základě četby několika knih týkajících se islámské mystiky, v nichž byla vždy jen zmíněna velmi kladná povaha tohoto vztahu, ale nikde už nebyl podrobněji rozebírán. To by tedy mělo být hlavním cílem této práce - pokusit se podat komplexnější pohled na tuto problematiku.

V úvodu bych ráda vysvětlila výběr samotného názvu práce, který zčásti nastiňuje její obsah. Hlavním tématem bude vztah súfijů k ostatním duchovním tradicím - vždy se totiž jedná pouze o postoj konkrétních osob k dané záležitosti. Súfismus sám o sobě rozhodně není jednotné hnutí a ani žádná dogmaticky určená pravidla v chování směrem k okolnímu světu nemá. Na druhou stranu není možné uchopit tak široké téma z pohledu každého jednotlivce, proto se pokusím popsat pouze hlavní a převažující tendence. Zmíněnými „duchovními tradicemi“ je myšleno zejména křesťanství a židovství – tj. náboženství lidu Knihy (neboli *Ahl al-Kitáb*), tedy vlastníků zjeveného Písma, o kterých se mnohokrát zmiňuje i samotný text Koránu. Ačkoliv se súfijové během staletí často setkávali i s mnoha jinými náboženskými proudy (např. se zoroastrismem, buddhismem nebo s hinduismem), ty zůstanou v této práci spíše na okraji zájmu. Ale přístup k ostatním věřícím je často formulován obecně – zahrnuje tedy všechna náboženství bez výjimky.

První kapitola bude pojata jako stručný úvod do súfismu, který bude důležitým východiskem pro porozumění celému textu. Budou v ní popsána hlavní specifika tohoto druhu islámské spirituality, charakteristika její zbožnosti – spolu s nastíněním mystické cesty včetně jejího konečného cíle, částečně také historický vývoj.

V další části se zamyslím nad možnými východisky či příčinami všeobecně kladného vztahu súfijů k ostatním náboženstvím. Ten podle mě pramení zejména

z mystického charakteru tohoto hnutí, samotné tradice islámu a dějinného vývoje. Nejvíce pozornosti budu věnovat relevantním pasážím z Koránu, možným vlivům cizích duchovních proudů na utváření súfismu a také názorům a výroky některých konkrétních středověkých mistrů jako byl al-Halládž, Ibn `Arabí nebo Rúmí.

Poslední část se bude týkat zejména současného mezináboženského dialogu, na kterém má súfismus svůj podíl. Světovou působnost má hnutí tureckého učence Fetullaha Güllena nebo učitele ze Srí Lanky Bawy Muhaiyaddeena, v případě České republiky se bude jednat hlavně o iniciativu občanského sdružení Mozaiky s názvem Platform Dialog. Pokusím se také přiblížit některé možné přínosy súfismu pro dialog islámu s ostatními náboženstvími, zvláště s křesťanstvím.

Přínosem této práce by tedy měla být jakási systematizace pozitivního súfijského přístupu k ostatním náboženstvím ve snaze nalézt jeho zdroje a kořeny (ať už v samotné povaze islámské mystiky, tak v historické tradici). Dalším cílem by mělo být podrobnější popsání konkrétních projevů a potenciálu súfismu v dnešním mezináboženském a mezikulturním dialogu, což je ve většině publikací shrnuto pouze krátkou zmínkou – mým příspěvkem tedy bude alespoň částečné zaplnění této mezery.

2. Súfismus a jeho zbožnost

Súfismus tvoří velmi široký proud uvnitř islámu, který není lehké vzhledem k jeho rozsahu charakterizovat. Ačkoliv se slovo *tassawuf* nejčastěji překládá jako islámská mystika a rozumí se jím jakýsi duchovní rozměr tohoto náboženství, pojem súfismus tyto hranice často překračuje. Súfismus se totiž projevuje také v umění (zejména v poezii, hudbě, tanci), etice, ale i v obchodních a politických aktivitách. Na druhou stranu i tradiční muslimská zbožnost je prostoupena prvky blízkými súfismu.

Vydělovat súfismus z tradice islámu by tedy nebylo správné - nikdy zde nebyla zcela ostrá hranice, kde by docházelo k bojím mezi mystiky a legalisty. Mezi súfiji bychom vždy našli ty, kteří se striktně drželi příkazů zákona, stejně jako i mezi ortodoxními muslimy bychom našli ty, kteří chtěli prožívat svou víru intenzivněji a osobněji. Súfijská interpretace je jen jednou z mnoha v islámské tradici. Sami súfijové svou cestu vidí jen jako jeden z rozměrů islámu - tzv. *bátin* (skrytý esoterický rozměr), oproti vnějšímu a viditelnému (tzv. *záhir*) reprezentovanému Božími příkázáními. Vnější rozměr zahrnuje zejména důraz na dodržování šarí'atského práva, vnitřní rozměr ho přesahuje (ale je v podstatě jeho nadstavbou).

Etymologie slova súfismus je nejasná, ale nejčastěji se předpokládá, že vzniklo ze slova *súf*, které označuje hrubou vlnu. Tu podle legend nosili někteří bibliční proroci i učedníci Muhammada, a protože oděv z neopracované vlny je velmi nepříjemný na nošení, mohl symbolizovat zřeknutí se materiálního světa a tělesného pohodlí.¹ Existuje ale velké množství dalších interpretací původu tohoto pojmenování, například od slova *suffa* (podle lavičky před Muhammadovým domem, kde se scházeli jeho zbožní druzi), *safá* (související s čistotou) až ke spekulacím odvozujícím původ slova od řeckého *sofia* (poukazujícího na

---

¹ BAJÁTOVÁ, Moždeh; DŽAMNIJÁ, Mommad Alí. *Příběhy z pouští a zahrad*. Praha: Portál, 1999. str. 14.

moudrost). Mnoho súfijů samotných, když mají súfího definovat, použijí tuto frázi: „poutník na cestě zpět ke Stvořiteli.“² Ta dobře vystihuje konečný cíl a nejvyšší smysl, zahrnujíc v sobě i důraz na mystickou cestu - která by se dala považovat za jádro islámské mystiky.

Adept mystické cesty prochází sedmi etapami: hledání, láska, mystické zření, odloučení, nezávislost, jednota, okouzlení, mystický zánik.³ Hlavním milníkem na cestě je kontrola nebo potlačení nižší duše (označované jako *nafs*), která by se dala chápat jako ego zahrnující základní pudy jako je potřeba jíst, rozmnožovat se, bojovat... Jakmile se mu jí podaří ovládnout (či zničit), v srdci se vytvoří prostor pro přijetí Boha, který jím bude naplněn. Zásadním aspektem súfijské cesty je tedy mystické sjednocení s Bohem, ztotožnění našeho já s nejvyšší realitou. Tento zánik světských tužeb se nazývá *faná'* a je konečným nejvyšším cílem pro tzv. mystiky opojení (mezi něž patří například al-Halládž). Oproti tomu umírnění mystici (reprezentovaní hlavně al-Džunajdem) tvrdí, že po *faná'* - pozbytí vlastního bytí - musí následovat *baqá'*, tedy návrat k vlastnímu já, ovšem už v duchovní jednotě s Bohem. Ten už není odloučenou skutečností, ale patří k základu bytí každé osoby. Takový člověk se potom stává tzv. dokonalým člověkem (*insán kámil*), což je nejvyšší stupeň spirituálního poznání.

Dalšími důležitými pojmy jsou *tawakkul* a *wahaat-e wudžút*. Princip zvaný *tawakkul* znamená podřízení se Boží vůli - kdekoliv súfí je, cítí se zcela pod ochranou Boha, absolutně se na něho spoléhá, protože je všudypřítomný a mocný. „Bohu náleží východ i západ, a ať se obrátíte kamkoliv, všude je tvář Boží.“ (Korán, Kráva 2:109) Druhý pojem - *wahaat-e wudžút* - značí jedinstvo bytí znamenající, že veškerá existence je projevem Boha a není tak od něho odloučena. O dalším podstatném fenoménu v súfismu - lásce - pojednáme podrobněji v předposlední kapitole.

---

² SEDGWICK, Mark J. *Sufism: The Essentials*. Cairo, Egypt: The American University in Cairo Press, 2000. str. 5

³ OSTRÁNSKÝ, Bronislav. *Hledání skrytého pokladu: Antologie komentovaných překladů ze středověkého arabského súfijského písemnictví*. Praha: Orientální ústav AV ČR, 2008. str. 169.

Základním východiskem cesty je následování súfijského mistra (*pír, šejch...*), který je kromě Muhammeda pro súfijské nejvýznačnějším vzorem hodným napodobování a průvodcem na cestě. K Proroku (a tím vlastně přímo k Bohu) se mistr odkazuje skrze tzv. *silsilu* – jakýsi řetězec mistrů, který by se dal přirovnat k apoštolské posloupnosti a který dokládá jeho autoritu. Mistr napodobující svým životem Proroka je tak pro žáka (označovaného jako *muríd*) dobře viditelným žijícím vzorem. Oddanost a láska k mistrovi tak jsou velmi častým jevem.

Někteří z mistrů jsou označováni jako *walí* – tedy světci, kteří mají velmi blízko k Bohu a jsou pod jeho ochranou. Jsou vybaveni zvláštní duchovní mocí nazývanou *baraka*, která jim umožňuje činit různé zázraky - *karámat* (v některých případech i po smrti). Existuje propracovaná hierarchie světců, na jejímž vrcholu stojí *qutb* – nejvýznačnější světec své doby (za kterého byl jeho stoupenec považován i Bawa Muhaiyaddeen, o kterém bude pojednáno později). Zda je daný člověk světcem, je ovšem velmi nejisté – u význačných mistrů se to ale většinou předpokládá. Kult světců je jedním z nejvýznamnějších lidových prvků obsažených v súfismu a jsou s ním spojeny i tzv. *mawlidy* – oslavy k výročí narození světců, kdy nejvýznamnější se koná v den narození Proroka, které si zejména v Egyptě získaly velkou popularitu. Dalším aspektem lidové kultury v súfismu kromě kultu světců (víře v zázraky, navštěvování jejich hrobů) je například sklon k léčitelství nebo alchymii.

K jádru súfijské praxe patří stejně jako v islámu tzv. pět pilířů, které zahrnují tyto povinnosti: modlitbu, půst, *zakát* (náboženskou daň), *hadždž* (pouť do Mekky) a *šahádu* (vyznání víry). Ale mnoho muslimů pociťovalo touhu po něčem hlubším, než jim může poskytnout běžné praktikování islámu, po niternějším způsobu zbožnosti – jehož potřeba mohla pramenit ze situace rozrůstajícího se chalífátu, kdy spirituální prvek islámu pod vlivem vojenských a hospodářských úspěchů upadal. Na počátku tedy zřejmě stála snaha o návrat k prostšímu životu v Boží blízkosti. Súfijové proto rozvinuli i další praxe a techniky, kdy nejdůležitější z nich je *dhikr*. Jedná se o opakování určitých slov – nejčastěji

připomínání Božích jmen, které mystika dostává do stavu změněného vědomí. Bývají s ním spojeny i praktiky jako hudba, tanec, udržování rytmu, v některých případech také používání omamných prostředků.

Každý člověk se může stát súfím – nezáleží na sociálním postavení, vzdělání, dokonce ani na pohlaví (ačkoliv žen mezi súfiji nenajdeme mnoho, vyplývá to spíše z obecného postavení ženy v islámu). Súfijové většinou nežijí odloučení od společnosti – často mají manželky, civilní zaměstnání a s ostatními členy společenství se stýkají při mnoha příležitostech jako je například *dhikr* (většinou jedenkrát týdně) nebo *mawlidy*.

V průběhu dějin prošel súfismus složitým vývojem, který by se dal periodizovat do několika částí. Vycházet budu z periodizace podle knihy *Early Islamic Mysticism*,⁴ kterou ovšem částečně doplním a pozměním. Súfismus ve své historii nikdy nebyl homogenním jednotným hnutím, docházelo dokonce i ke sporům uvnitř súfijské tradice (jako mezi opojenými a umírněnými mystiky o problematice *faná'* – mystického zániku v Bohu). Ačkoliv tento proud nemá žádného jediného zakladatele, jako předchůdce vzniku mystické tradice tu stojí Muhammad a jeho druzi v první muslimské obci (často také jeho bratranec 'Alí), autorita Koránu a základní rituální prvky islámu. V počátcích se objevuje náboženská horlivost vyznačující se hlavně sklonem k asketismu a dobrovolné chudobě, která našla svou inspiraci zejména u křesťanských mnichů. Z této tendence se odvozují označení pro první súfijské jako jsou *derviš* (chud'as) nebo *fakír* (žebrák). Postupem času došlo k posunu směrem od strachu z pekelných plamenů a naděje na odměnu v ráji k úsilí o skutečné poznání Boha skrze lásku. Od osmého do desátého století nastává raná fáze súfismu, která zahrnuje výroky a spisy prvních súfijských mistrů jako byli Rábi'a, al-Bistámí, al-Džunajd – toto období zakončuje rozchod extatického mystika al-Halládže s ortodoxií a jeho poprava. Přichází formativní fáze súfijské spirituality, která vrcholí dílem al-Qušajrího – definuje se

---

⁴ SELLS, Michael; ERNST, Carl. *Early Islamic Mysticism: Sufi, Qur'an, Mi'raj, Poetic and Theological Writings*. New Jersey: Mahwah, 1996. str. 17 – 26.

terminologie a důležité koncepty súfismu, který už se pouze nežije jako v asketické fázi, ale také se o něm mluví a píše. V syntetických pracích desátého a jedenáctého století vznikají životopisy raných mystiků doplněné o legendy i anekdoty, rozборы základních súfijských pojmů, témat i etap mystické cesty.. Ačkoliv je súfismus spíše praktickým programem, najdeme v jeho dějinách i dva velké teoretiky – Ibn 'Arabího a al-Ghazálího, jejichž spisy měly ohromný vliv, ačkoliv neměli vlastní následovníky v pravém slova smyslu. Právě al-Ghazálímu se přičítá usmíření súfismu s ortodoxií, kterým mu vydobyl místo v pravověrném islámu. Ve stejném období (asi 12. století) vznikají také první *táriqy* a súfismus dostává institucionalizovanou podobu mystických řádů. Posledním stadiem je súfismus dneška, který se vyznačuje důrazem na hodnoty tolerance a porozumění a často se distancuje od tradiční organizované formy fungování *táriq*.

V súfijském vyjadřování hrála vždy důležitou roli symbolika. Zmíním zde jen několik typických a mystiky často využívaných motivů, jako jsou oceán (Božská jednota), ryba (duše jednotlivce), perla (osvícená bytost), opilec (extatický súfí), víno (duchovní extáze, spojení s Bohem), zrcadlo (lidské srdce), svíčka (Boží světlo osvětlující cestu poutníka), klášter (svět lidí)...⁵ Toto metaforické vyjadřování mělo několik důvodů – kvůli omezeným vyjadřovacím schopnostem jazyka bylo těžké popsat esoterickou povahu mystické zkušenosti; vyučování formou podobenství bylo považováno za přínosnější, protože vyžadovalo větší úsilí o pochopení od adepta mystické cesty. Tento způsob mluvy mohl ovšem sloužit také jako ochrana před případnými oponenty.

Možná z důvodu svého menšinového postavení a některých odlišností způsobujících určité napětí, totiž súfijové vždy byli vhodným cílem opozice. Nedrželi se také vždy striktně všech právních předpisů a teologických dogmat. Mezi hlavní oponenty patřili Ibn Tajmíja na přelomu 13. století a Muhammad ibn 'Abd al-Wahhab ve století osmnáctém (z jehož učení vychází i wahhábismus,

---

⁵ NAFÁSÍ, Azíz bin Mohammed. *Průvodce poutníka na cestě za nejzazším cílem: Úvod do súfismu*. Praha: Volvox Globator, 2007.

do dnes velmi vlivné obrodné hnutí). Terčem jejich kritiky většinou ale nebyl súfismus jako celek, spíše některé jeho praktiky (jako úcta ke světcům či navštěvování jejich hrobů - tedy spíše prvky lidového náboženství v súfismu mimo jiné obsažené) – hlavním záměrem bylo zejména očistit a obrodit islám jako celek.

Súfismus ale navzdory snahám svých oponentů do dnes tvoří významnou složku islámské kultury, což se projevuje například i na obrovském množství súfijských spisů. Porozumění súfismu je tak jednou z dobrých cest k poznání islámské společnosti a islámu samotného – zejména osobnějšího a žitého aspektu tohoto náboženství. Vnímání islámu z pohledu západního člověka v současné době není příliš přívětivé - možná mu dokonce jako první v souvislosti s tímto náboženstvím na mysli vytanou obrázky násilí a netolerance, což je předsudek, k jehož odstranění také může bližší seznámení se se súfismem pomoci.

3. Pozitivní vztah sufismu k ostatním tradicím a jeho kořeny

Ačkoliv netvoří žádnou názorově jednotnou strukturu, sufismus se už po staletí projevuje jako směr velmi tolerantní k víře druhých, což vyplývá z jeho univerzalistického vidění světa - je pouze jeden Bůh, ke kterému se všechna náboženství vztahují. To koresponduje s Boží vůlí - pokud by si přál, aby existoval pouze islám, bylo by tomu tak. Naproti tomu ale v našem světě spolupůsobí velké množství různých nauk a vyznání, z nichž každé má pro konkrétní osoby svůj význam.

Specifický pohled na vztah jednotlivých náboženství k Bohu hezky popisuje například příběh zaznamenaný v Rúmiho Mathnawí nebo v knize jeho učitele Hakíma – o slepých a slonovi.⁶ Vypráví o vesnici plné slepců, do které přišel král se svým slonem. Všichni toužili vědět, jak slon vypadá, proto se ho začali dotýkat – někdo na chobotu, jiný na uchu, jiný na noze. A každý si myslel, že zrovna jeho část je absolutní pravdou a že zrovna on jediný ví, jak slon vypadá. Ale všichni se mýlili, protože ani jeden neznal celek. Slon je tu analogií jediného Boha, kterého není možné poznat pouhými smysly; slepci jsou různá náboženství, která by si neměla vyhrazovat právo na jedinečnou interpretaci vyšší pravdy. V podobném duchu se nesou i příběhy Tři dervišové nebo Tři prsteny s drahokamem.⁷ Ukazují nám, že i v súfijských naučných příbězích, legendách a bajkách je možné najít příklady toho, že ve své podstatě si jsou všechna náboženství rovna – vnější forma není tím podstatným, protože existuje tolik cest, kolik je lidských srdcí – důležité je hledání vyššího vnitřního smyslu. V podobném duchu hovoří i jedna z anekdot o Abú Sa'ídovi – patronovi hudby a tance z přelomu 10. a 11. století: „*Kdysi se nějaký muž ptal šejcha, kudy vede cesta k poznání Boha. 'Cest k Bohu je tolik, kolik*

---

⁶ SHAH, Idries. *Příběhy dervišů: Tradiční příběhy súfijských mistrů*. Praha: Portál, 2001. str. 20.

⁷ Tamtéž, str. 80 - 83, 118 - 119.

bytostí bylo stvořeno. Avšak nejkratší a nejsnadnější spočívá v tom, že sloužím druhým, nepůsobím jim potíže a snažím se, aby byli šťastní.“⁸

Vzhledem ke svému mírnému a nenásilnému přístupu k druhým hrál sufismus důležitou roli také při šíření islámu do okolních zemí mírovou cestou. Súfijové a obchodníci (což jsou dvě funkce, které často splývaly) šířili islám hlavně do jihovýchodní Asie, východní Afriky (Súdánu, Etiopie) nebo do Nigérie. Kromě řádového domu obvykle postavili také školu, začali obdělávat místní půdu a povzbuzovat tak obchod. Jelikož súfijské školy byly jednou z mála dostupných vzdělávacích institucí, obyvatelé zdejších krajů se začali postupně seznamovat i s islámem.

Na druhou stranu Mark J. Sedgwick uvádí i opačné tendence,⁹ se kterými se můžeme setkat, ačkoliv jsou spíše okrajovější záležitostí – zapojení súfijů v malém *džihádu* nebo značný politický vliv některých šejchů. Zmiňuje hlavně súfijský odpor (v některých případech - například v Indii - dokonce ozbrojený) proti kolonizaci (ze strany Francie, Velké Británie či Ruska) nebo proti sekularizačním reformám v Jemenu či Turecku. Pokud vidíme jako hlavní cíl sufismu velký *džihád* (tedy boj se svým vlastním egem, v podstatě stranou okolního světa), mohl by nás tento přístup překvapit. Ale jako oddaní muslimové jsou súfijové vyzýváni také k malému *džihádu*, zejména při nutnosti vlastní obrany či obrany víry: „*A bojujte na stezce Boží proti těm, kdož bojují proti vám, avšak nečiňte bezpráví, neboť Bůh nemiluje ty, kdož se bezpráví dopouštějí... A bojujte proti nim, dokud nebude konec svádění od víry a dokud nebude všechno náboženství patřit Bohu. Jestliže však přestanou, pak skončete nepřátelství, ale ne proti nespravedlivým.*“ (Korán, Kráva 2:190, 193) Co se týče politického vlivu některých vysokých představitelů, uvádí Sedgwick jako extrém případ šejcha, který si v Jemenu vytvořil svůj vlastní stát. Výsadní postavení mimo jakékoliv jiné struktury a zvláštní prestiž súfijských šejchů může někdy svádět k touze po účasti na moci. Ačkoliv takové příklady

⁸ BAJÁTOVÁ, Moždeh; DŽAMNIJÁ, Mommad Alí. *Příběhy z pouští a zahrad*. Praha: Portál, 1999. str. 44.

⁹ SEDGWICK, Mark J. *Sufism: The Essentials*. Cairo, Egypt: The American University in Cairo Press, 2000. str. 70 - 78

najdeme v různých obdobích vývoje súfismu, politika je věcí hodně vzdálenou od samotného jádra islámské mystiky.

Carl A. Keller k postoji súfijů k ostatním náboženstvím dokonce uvádí, že nebyl vždy zrovna přátelský.¹⁰ Předkládá několik případů (např. legendu o al-Halládžovi v zoroastrijském chrámě), kdy súfijové vystupují jako horliví obhájci islámské víry, která je vždy chápána jako nejvyšší stupeň. Verše Rúmího nebo Ibn 'Arabiho, které budou uvedeny později, nepokládá za přijetí nebo ocenění ostatních náboženství. Podle něho bylo jen málo súfijů, kteří se upřímně snažili vnímat a pochopit víru druhých, protože pouze islám považovali za zcela adekvátní přístup – ostatní přístupy je spíše obtěžovaly, nesnažili se s nimi proto jednat přívětivým a konstruktivním způsobem. Sice se vyrovnali s jejich existencí, ale islám stále považovali za nejlepší možnou cestu, což trochu omezovalo možnosti praktického a konstruktivního dialogu.

Cílem této kapitoly bude podat přehled několika možných zdrojů, ve kterých může pramenit pozitivní vztah súfismu k ostatním náboženstvím – což je navzdory poznámkám v předchozích dvou odstavcích podle mého názoru zcela převažující tendence. Zaměříme se hlavně na vliv Koránu a islámské tradice obecně, na možné ovlivnění cizími duchovními tradicemi, autoritu a konkrétní výroky velkých súfijských mistrů a spříznění s jinými mystickými tradicemi.

3.1 Vliv tradice - Korán

Vliv ortodoxní tradice na súfijské mistry byl vždy velmi silný, ačkoliv se našly i takové výjimky, které vystupovaly proti islámskému právu (známý je tím například řád malamatijska jako určitý pohoršující extrém). Většina súfijů ovšem

---

¹⁰ KELLER, Carl A. Perceptions of Other Religions in Sufism. In WAARDENBURG, Jacques. *Muslim Perceptions of Other Religions: A Historical Survey*. New York: Oxford University Press, 1999. str. 181 - 194.

vystupovala v souladu se šar'íou, někdy dokonce její pravidla dodržovala mnohem úzkostlivěji (a to i nad rámec povinností) než běžní muslimové. Obzvláště je tato tendence běžná v oblasti modliteb (kdy jich súfijové často odříkávají více a ve větší délce než je pět povinných denních) nebo v oblasti půstu.

Ve své studii s překlady Anemarie Schimmelová několikrát popisuje příklady zbožnosti a dodržování příkazů u al-Halládže.¹¹ Ten údajně cítil, že každá jeho modlitba je nedokonalá a nedosáhl v ní pravého cíle (totiž extatického sjednocení s Bohem), tudíž ji neustále opakoval. Po příchodu do Mekky se při ramadánu náležitě postil od rána do večera a v noci si jen párkrát ukousl z doneseného chleba. Měl jen jediný záplatovaný oděv a cokoliv dostal, věnoval chudým. V noci zásadně nespal (protože každou noc recitoval celý Korán během dvou modliteb), jen přes den si trochu zdříml (tehdy recitoval Korán během sta modliteb). O jeho touze plnit zákony co nejdokonaleji svědčí i následující výrok: „*Nepřidal jsem se k žádné právní škole, ale vyhledal jsem v každé to nejobtížnější a nejtvrdší, a to plním.*“¹² Ačkoliv byl nakonec popraven jako kacíř, také v jeho životě by se rozhodně našly prvky hodné zbožného muslima.

Většina velkých súfijských mistrů nebyla pouze mystiky, ale také teology, právníky nebo filozofy. Korán tedy hrál v jejich životě velmi podstatnou roli - často z něho citovali, vykládali ho, někteří z nich k němu dokonce psali komentáře. Jako věčné Boží slovo měl Korán vždy na lidi obrovský vliv – někteří se obrátili na víru jen při jeho recitaci, doháněl je k slzám, někdy dokonce kvůli přemíře vzrušení až k smrti. Velice ceněna byla jeho estetická hodnota a nádhera veršů. Blízký byl také vztah mystiků k *hadíthům*, kterých bývali sběrateli. Jedním z nejoblíbenějších mezi mystiky je tento často citovaný *hadíth qudsí* (autoritativní posvátný *hadíth* seslaný přímo bez Džibrílova zprostředkování Muhammadovi a vztahující se

---

¹¹ *Slova mystika al-Halládže: Myšlenky súfismu*. Praha: Vyšehrad, 2002. str. (přeložila a doprovodnou studii opatřila Annemarie Schimmel).

¹² Tamtéž.

k Bohu) – „*Byl jsem skrytým pokladem a toužil jsem být poznán. Proto jsem stvořil Stvoření, abych byl poznán.*“¹³

Neexistuje pouze několik pasáží či súr, které by súfijové chápali jako mystické - celý jejich svět je založen na Koránu a na tom, jak ho chápou, vykládají a hlavně podle něho žijí. Kromě vnějšího smyslu (*záhir*) má totiž také svůj smysl vnitřní a esoterický (*bátín*), který nelze postihnout jen doslovným zněním slov, ale je potřeba také jejich výklad a interpretace. Každopádně ale existují některé pasáže, které mohou být považovány za klíčové momenty, jako jsou stvoření, prorocká inspirace Muhammeda a den posledního soudu - vždy se jedná o konkrétní podoby setkávání s Bohem.

K určitým mystickým tendencím Proroka a jeho druhů také súfijové vztahují počátek své tradice. Je zde očividná snaha zakusit Boha jako Muhammad při jeho zjeveních během sesílání Koránu. Velice důležitým momentem je noční cesta proroka Muhammeda (tzv. *mi'rádž*), o které sice v Koránu nalezneme jen poměrně stručnou zmínku: „*Sláva tomu, jenž za noci přenesl služebníka Svého z Posvátné mešity do mešity nejvzdálenější, jejíž okolí jsme požehnali, abychom mu ukázali některá Svá znamení...*“ (Korán, Noční cesta 17:1), ale tento motiv byl podrobněji zpracován v mnohých *hadíthech* nebo Muhammadově životopise (tzv. *síra*). Popisuje cestu skrze sedm nebes až k Božímu trůnu, při které potkává mnohé z předchozích proroků a na závěr obdrží svaté modlitby pro svou komunitu. Je chápána jako předobraz mystické vzestupné cesty duše, kterou absolvuje každý súfí.

Důležitou roli hraje také záhadná postava proroka jménem al-Chidr, která se v Koránu vyskytuje zejména v souvislosti s Mojžíšem, který měl být jeho žákem. „*A našli jednoho ze služebníků Našich, jehož jsme milosrdenstvím Svým obdařili a jehož jsme vědění z Nás vycházejícímu naučili, a Mojžíš mu řekl: „Smím tě následovat, abys mne naučil něčemu ze správného vedení, o němž jsi byl poučen?“*“

---

¹³ OSTŘANSKÝ, Bronislav. *Hledání skrytého pokladu: Antologie komentovaných překladů ze středověkého arabského súfijského písemnictví*. Praha: Orientální ústav AV ČR, 2008. str. 7.

(Korán, Jeskyně 18:64-65) Chidr je tak chápán jako učitel a průvodce po mystické cestě, dokonce se k němu hlásí jako k šejchovi mystici, kteří zrovna v dané době nemají konkrétního mistra. Vztah učitele a žáka se někdy odvozuje také od dob Muhammada, který údajně předal svou *chirqu* (vlněný plášť) 'Alímu jako znak nástupnictví (odtud se také odvozuje počátek většiny *táriq* a mistři vedou svou *silsilu* až do těchto dob první muslimské obce). Mezi další pro mystiky významné verše patří například tzv. verš světla (Korán, Světlo 24:35) nebo verš trůnu (Korán, Kráva 2:255).

Mnoho veršů z Koránu se týká vztahu muslimů k ostatním náboženstvím prorockého typu (tedy k judaismu a křesťanství). Jsou zde označována s úctou jako lidé Knihy nebo ti, kteří obdrželi zjevení. Ale existuje samozřejmě bezpočet způsobů, jak Korán a jeho verše vykládat, a také mnoho súr, které se na první pohled nevyjadřují o ostatních náboženstvích zrovna přívětivě. Dnes ovšem převažují i mezi muslimy samotnými tendence zdůrazňovat tolerantní přístup islámu k druhým. Pokud jsou ostatní náboženství kritizována, je to údajně pouze za konkrétní činy a podněcování nepřátelství, za což by byli stejně tak kritizováni i věřící muslimové.

Korán muslimům nenařizuje, aby násilně obraceli ostatní na svou víru, naopak zdůrazňuje právo nemuslimů na svobodnou volbu také v náboženských otázkách. Islám má být přijat jen na základě osobního rozhodnutí. „*Nebudiž žádného donucování v náboženství...*“ (Korán, Kráva 2:256) Nakonec i to, pro jakou víru se rozhodnou, je vůlí a konečným rozhodnutím Božím. „*Kdyby byl Pán tvůj chtěl, věru by byli všichni, kdož na zemi jsou, vesměs uvěřili. Chceš snad donutit lidi, aby se stali věřícími, když není duši žádné dáno, aby uvěřila jinak než z dovolení Boha?*“ (Korán, Jonáš 10:99 - 100)

Diskuze s křesťany a židy ovšem nejsou nepřípustné, pouze by měly být vedeny slušně a bez urážek. „*Nepři se s vlastníky Písma, leda způsobem nejvhodnějším...*“ (Korán, Pavouk 29:46) „*Neurážejte ty, které oni vedle Alláha uctívají, aby v nenávisti své neuráželi Alláha z neznalosti.*“ (Korán, Dobytek 6:108)

To se ovšem nevztahuje jen na tzv. vlastníky Písma, muslim nemá důvod chovat se nepřátelsky vůči komukoliv jakéhokoliv vyznání, pokud ho přímo neohrožuje. „*Bůh vám nezakazuje, abyste byli dobří a spravedliví vůči těm, kdož nebojovali proti vám kvůli náboženství a nevyhnali vás z příbytků vašich, neboť Bůh věru miluje poctivé.*“ (Korán, Zkoušená 60:8)

Islámské pojetí tradice ostatních náboženství je poměrně inkluzivistické – s křesťanstvím a židovstvím jsou spřízněni mimo jiné vírou ve stejné proroky, o nichž se Korán vyjadřuje vždy v dobrém a s úctou (ačkoliv se tu často setkáme se zcela jinou interpretací než v Bibli). „*Uvěřili jsme v Boha a v to, co seslal nám, i v to, co seslal Abrahamovi, Ismaelovi, Izákovi, Jakubovi a kmenům, i v to, co bylo dáno Mojžíšovi a Ježíšovi, a v to, co bylo dáno prorokům od Pána jejich. My nečiníme rozdíl mezi nimi a do vůle Pána svého jsme odevzdáni!*“ (Korán, Kráva 2:130) Zejména křesťanům je v Koránu připisováno výsadní postavení, když se o nich hovoří jako o těch, kteří jsou muslimům nejbližší. „*...a zjistíš, že lidé, kteří jsou největšími přáteli věřících, jsou ti, kdož říkají: 'Jsme křesťané!' A je to proto, že jsou mezi nimi kněží a mniši a že nejsou pýchou naplněni.*“ (Korán, Prostřený stůl 5:82) Vztah k židům je vzhledem k pravděpodobným sporům, které s Muhammadem měli, poněkud složitější. Přesto každý muslim může stolovat s lidmi Knihy a brát si za manželky jejich ženy – takže se vůči nim islám nijak nevymezuje, naopak je i přijímá do svého středu. „*...jídla těch, jimž dostalo se Písma, jsou vám též dovolena a pokrmy vaše zase dovoleny jim. A dovoleny jsou vám muhsany z věřících žen a muhsany z těch, jimž dostalo se Písma před vámi...*“ (Korán, Prostřený stůl 5:5)

I přes poměrně velkou variabilitu výkladu konkrétních veršů (a někdy i jejich rozporuplnost) zůstává Korán velmi důležitým zdrojem pro tolerantní postoj súfijů k ostatním duchovním tradicím. Autorita zjeveného Božího slova a veliká úcta súfijů, kterou k němu chovají, vyzývá sama o sobě k uctivému a mírnému chování ve vztahu k ostatním náboženstvím.

3.2 Cizí duchovní vlivy

Vznik súfismu je stále velmi aktuálním předmětem výzkumu - dodnes se diskutuje nad tím, jaký vliv na jeho utváření měla ta která tradice. U mystiků samotných se sice objevuje názor, že súfismus je ve všem původní a vychází jen z islámských kořenů - Koránu, vzoru proroka a první *ummy*, případně z obecných psychických potřeb lidí; ale určité cizí vlivy jsou zřejmé (podobně jako je neoddiskutovatelný vliv biblické tradice na Korán). Určité styčné body a společné rysy s rozličnými spiritualitami by tak mohly být dalším z příčin k tolerantnímu súfijskému přístupu k ostatním duchovním tradicím - člověk přeci jen snadněji přijímá to, co je pro něj blízké a pochopitelné než zcela cizí myšlenky.

Na druhou stranu Mark J. Sedgwick ve své knize¹⁴ důrazně varuje před přístupem, který se čas od času objeví u západních badatelů nebo i muslimů samotných, kteří súfismus považují jen za synkretickou směs různých prvků rozličných náboženství utvořenou lidmi, kteří sešli z pravé cesty islámu. Základ těchto teorií vidí Sedgwick hlavně v rasových teoriích devatenáctého století, podle kterých je árijská rasa obdařena představivostí a tvořivostí, naproti tomu semitské rasy mají sklon jen k neplodnému právnímu dogmatismu. Z toho vyplývá, že súfismus, který má oproti islámu více spirituální povahu, mohl přijít pouze odněkud zvnějšku – z kreativnějších árijských myslí. Ačkoliv jsou u súfismu patrné vlivy některých cizích duchovních tradic, musíme na něj vždy pohlížet jako na jev, který vzešel ze srdce samotného islámu a tvoří jeho spirituální stránku, nikoliv jako na něco odděleného. Synkretistické tendence spatřuje autor spíše u chudší nevzdělané vrstvy věřících (v čemž islám ovšem netvoří výjimku).

Vlivem různých tradic na utváření súfismu se zabývalo a stále zabývá velké množství badatelů (jako například Asín Palacios),¹⁵ já ovšem budu vycházet ze

---

¹⁴ SEDGWICK, Mark J. *Sufism: The Essentials*. Cairo, Egypt: The American University in Cairo Press, 2000. str. 6 - 7.

¹⁵ PALACIOS, Miguel Asín. *El Islam Cristianizado: Estudio del sufismo a través de las obras de Abenarabi de Murcia*. Madrid: Plutarco, 1931.

souhrnu publikovaném v monografii profesora Luboše Kropáčka.¹⁶ Důležité pro nás bude zejména působení křesťanství, gnóze, hinduismu a buddhismu, ačkoliv bychom zde našly určitě i jiné prvky z lidové tradice a folklóru.

Velmi podstatný byl vliv křesťanství, s jehož mnichy a askety se muslimové setkávali často v dobytých zemích. Od počátku byla chudoba a askeze mezi súfiji oceňována. Křesťané jsou z tohoto důvodu pozitivně hodnoceni již v Koránu: „...a zjistíš, že lidé, kteří jsou největšími přáteli věřících, jsou ti, kdož říkají: 'Jsme křesťané!' A je to proto, že jsou mezi nimi kněží a mniši a že nejsou pýchou naplněni.“ (Korán, Prostřený stůl 5:82) Pro muslimy askeze měla ovšem trochu jiný rozměr, protože nezahrnovala celibát – ale spíše úzkostlivé dodržování předpisů *šari'i*. Spiritualita křesťanského Orientu znala také zbožné spoléhání na Boha, přemíru modlení a bdění nebo pohoršlivé chování (kterým proslula zejména malámatíja). O ideji lásky ve vztahu k Bohu, která v křesťanství také nalezla inspiraci, bude pojednávat jedna z pozdějších kapitol. Súfijská úcta také často patří Ježíšovi, jehož označují jako Mistra cesty, je pro ně vzorem askeze a prorokem vnitřního života. Již v Koránu mu je přičítáno hodně kvalit a zázraků, ale na druhou stranu je jeho role zlehčována (nikdy nebyl považován za Božího Syna). Například Ibn 'Arabí o něm říká: „tak jako byl Muhammad pečetí proroků, Kristu přísluší označení pečeti vší svatosti. Přičítá mu nejryzejší víru, držení klíčů živoucího dechu a s úctou hovoří o jeho dobrovolně přijatých strádáních a věčném putování po cestách.“¹⁷

Jak Luboš Kropáček dále uvádí, silný byl také vliv gnóze. Ten se v súfismu projevuje v obrazech světla, představě o jiskře božského světla v člověku (zejména u Suhrawardiho) nebo v představách o archetypálním nebo dvojníckém světě.

Vliv indického duchovního proudu byl nápadný zejména na východě říše, kde docházelo k přímému kontaktu mystiků se zdejší spiritualitou (jako příklad lze uvést iránské město Chorásán). V súfismu zapustily kořeny různé meditační

---

¹⁶ KROPÁČEK, Luboš. *Súfismus: Dějiny islámské mystiky*. Praha: Vyšehrad, 2008.

¹⁷ Tamtéž, str. 166.

techniky, používání růžence, učení o jedinství všeho bytí a o iluzorní povaze světa. Už v Koránu se objevuje symbol lotosového stromu (při Muhammadově noční cestě), který nám může připomenout hinduistický symbol lotosového stromu jako hranice racionálního myšlení. Z buddhistické tradice se uplatnily vzory mnišství, byl z ní také přejat například výše zmíněný příběh o slepcích a slonovi nebo legenda o asketovi Ibráhímu ibn Adhamovi, jehož životní příběh se nápadně podobá tomu Siddhárty Gautamy Buddha. Vliv buddhismu můžeme vidět i ve snaze zcela potlačit své vlastní ego, své já, čemuž se podobá súfijské *faná'*.

3.3 Autorita súfijských mistrů

Prvním šejchem byl podle súfiů už prorok Muhammad, který jako první vedl své společníky po duchovní cestě k Bohu. Takže už kolem prvních významných postav súfijského myšlení se začaly shromažďovat okruhy žáků a obdivovatelů. Později se tímto způsobem ustavovaly řády (tzv. *táriqy*), které zpočátku ještě nedostávaly jména po zakládajících učitelích. Až v pozdním dvanáctém století¹⁸ se jméno nejdůležitějšího šejcha řádu odráželo i v jeho názvu (u mystických řádů jako byla qádiríja, rifá'íja, mawlawíja...).

Životopisy velkých súfijských mistrů patří k nejstarším oblastem súfijského písennictví – významní učitelé totiž vždy byli považováni za vzory hodné nápodoby, což byl také jeden z důvodů sepisování hagiografií. Kromě samotných životních příběhů se v nich setkáváme se sbírkami výroků, ale také s vylíčením různých zázraků (*karámát*), které mistr vykonal.

Výběr správného učitele je důležitým východiskem počátku mystické cesty, na které adept potřebuje správné vedení a vzor. Hlavním cílem mistra je duchovní

---

¹⁸ SEDGWICK, Mark J. *Sufism: The Essentials*. Cairo, Egypt: The American University in Cairo Press, 2000. str. 55.

rozvoj jeho učedníků – ten začíná od výuky vnějších pravidel šaríi směrem k vnitřnímu smyslu. Pouto mezi mistrem a žákem bylo tak vždy velmi silné, a proto jejich výroky měly značnou autoritu. V této kapitole se zaměříme na tři osobnosti, které se vyjadřovaly také k charakteru ostatních náboženství – na extatického mystika al-Halládže, básníka Rúmího a Velkého mistra Ibn 'Arábího.

3.1.1 Al-Halládž

Husajn ibn Mansúr al-Halládž patří mezi excentrické mystiky rané fáze súfismu a také mezi jednu z jeho nejrozporuplnějších osobností. Ačkoliv byl popraven jako kacíř, později byly jeho myšlenky vychvalovány a oceňováno jeho osobní nasazení a absolutní odevzdanost Bohu. Jeho výkřik: „Já jsem Pravda,“ nebyl pozdějšími mystiky chápán jako vyvyšování se na úroveň Boha a přivlastňování jednoho z 99 krásných Božích jmen, ale naopak jako pokorné splynutí a zánik vlastního já s Bohem – tedy jako *faná'*, konečný cíl mystické cesty.

Vztah al-Halládže k ostatním náboženstvím je složité interpretovat. Někteří badatelé (jako byl B. d'Herbelot nebo N. M. Dahdal) je považován dokonce za skrytého křesťana, který se snažil následovat příkladu Ježíše – což se projevovalo například v akcentech lásky, konání zázraků, stejně jako jeho výkřik „Já jsem Pravda,“ může být vnímáno v novozákonním duchu podobných Ježíšových výroků.¹⁹ Celé to vyvrcholilo jeho smrtí na kříži, kterou zřejmě chápal jako oběť. Při svých cestách na východ říše, kde získával velké množství žáků, se pravděpodobně setkával s cizími duchovními tradicemi. Je také prvním mystikem, u kterého lze pozorovat vliv jógy – například když se modlil stoje na hlavě.²⁰ Prý dokonce „prohlásil, že si nezvolil k praktikování žádné určité náboženství, ale

---

¹⁹ *Slova mystika al-Halládže: Myšlenky súfismu*. Praha: Vyšehrad, 2002. str. 106, (přeložila a doprovodnou studii opatřila Annemarie Schimmel).

²⁰ Tamtéž, str. 130.

vybral si z každého to, co bylo pro jeho nafs (ego) nejobtížnější.²¹ Jeho následující výroky dokládají univerzalistické pojetí náboženství, která ač se liší vnější formou, všechna se vztahují k jedinému Bohu.

„Milý synu, všechna náboženství jsou Boží. On zaměstnává každým náboženstvím skupinu lidí – ne proto, že my si toto náboženství zvolili, nýbrž proto, že on je pro ně vyvolil. Člověk, který druhého kárá, protože není správné to, v co věří, soudí, že si káraný své náboženství sám zvolil... Věz, že židovství a křesťanství jsou jen různá přívíska a různá jména. Ale to, o čem vypovídají, to se nemění a nerůzní.“²²

Víra není výsledkem výběru člověka, ale vůle Boha, který přisoudil každému takové náboženství, které bude pro něho nejvhodnější. Plýtvat energií na dogmatické spory je tedy zbytečné, důležité je hledání nejvyššího smyslu – toho kořene, ze kterého vše vyrůstá.

*„Vážně jsem rozmýšlel: Co jsou náboženství?
A shledal jsem toto: jediný kořen s rozličnými větvemi.
Nežádej, aby si člověk zvolil nějakou víru,
která by jej vytrhla z jeho svazků, z pevných spojení.
Ať hledá ten kořen, z něž vyrůstá smysl,
ať hledá nejvyšší cíl, aby co nejlépe porozuměl!“²³*

---

²¹ BAJÁTOVÁ, Moždeh; DŽAMNIJÁ, Mommad Alí. *Příběhy z pouští a zahrad*. Praha: Portál, 1999. str. 24.

²² *Slova mystika al-Halládže: Myšlenky sufismu*. Praha: Vyšehrad, 2002. str. 41, (přeložila a doprovodnou studii opatřila Annemarie Schimmel).

²³ Tamtéž, str. 41 - 42.

3.1.2 Ibn 'Arabí

Muhíjuddín Ibn al-'Arabí neboli Největší mistr, který pocházel ze španělské Murcie a měl tedy blízko i k západní vzdělanosti, měl obrovský vliv na vývoj myšlenek súfismu a zanechal za sebou velmi rozsáhlé dílo s obrovským záběrem témat. Zabýval se teologií i filozofií, kdy východiskem pro něho byla myšlenka jedinství všeho bytí. Velká část jeho odkazu se věnuje také postavení člověka v Božím plánu, který je pro něho nejen vrcholem, ale také pravou příčinou stvoření. Do detailu rozvíjí koncept dokonalého člověka, který je odrazem Boží podstaty a jeho atributů.

Ibn 'Arabí nevěřil, že Bůh – tak, jak ho zná každý jednotlivý člověk – je objektivní skutečností, vždy spolupůsobí také naše vlastní zkušenost, takže je možné pouze nekompletní subjektivní vnímání.²⁴ Ani žádné náboženství tedy nemůže vlastnit celou pravdu o Bohu, protože ta zůstává tajemstvím.

„Mé srdce může pojmut jakoukoli formu.

*Kláster pro mnicha, chrám pro modly,
pastvinu pro gazely, Ka'bu zasvěcence,
desky Tóry, Korán.*

*Láska je tou vírou, kterou chovám:
ať se kamkoli obracejí jeho velbloudi,
stále se hlásím k jediné pravé víře.“²⁵*

Všechna náboženství vycházejí z jedné Boží podstaty, a jsou si tedy rovnocenná, všechna mají právo na existenci a jejich praktikování. Před pocitem vlastnění výlučné pravdy jediným náboženstvím varuje i následující výrok:

---

²⁴ OSTŘANSKÝ, Bronislav. *Dokonalý člověk a jeho svět v zrcadle islámské mystiky: Úradky boží pro nápravu lidského království šajcha Muhjiddína ibn 'Arabího*. Praha: Orientální ústav AV ČR, 2004. str. 60.

²⁵ KROPÁČEK, Luboš. *Súfismus: Dějiny islámské mystiky*. Praha: Vyšehrad, 2008. str. 24.

„Nepřipoutávej se výlučně k žádné jednotlivé víře tak, že bys odvrhl všechny ostatní; přišel bys tak o mnoho dobrého a ani bys nerozpoznal skutečnou pravdu věci. Všudypřítomný a všemohoucí Bůh není omezen žádným jednotlivým vyznáním, neboť praví: 'Ať se obrátíte kamkoliv, všude je tvář Boží.' (Korán 2:109)...“²⁶

Skepticky se na Ibn 'Arabího vztah k ostatním náboženstvím dívá Carl A. Keller.²⁷ Jako důkaz toho, že Ibn 'Arabímu nešlo o skutečné porozumění jiným tradicím a nebyl zastáncem univerzální tolerance, uvádí dopis zasláný sultánovi v Konyi. V tom Ibn 'Arabí požaduje potlačení křesťanského rouhání a polyteismu zákazem stavění či oprav kostelů, klášterů, a dokonce i zákazem vyzvánění křesťanských zvonů. Všechna náboženství jsou údajně překonána islámem, takže jsou v podstatě zrušena. Ale i v případě pravdivosti takového výkladu Ibn 'Arabího postoje zůstávají jeho výroky dodnes inspirativním zdrojem při snaze o hledání společného základu nebo o toleranci k druhým.

3.1.3 Rúmí

Džalaluddín Rúmí označovaný také jako Mawláná (náš pán), který prožil většinu života v turecké Konyi, je významným súfijským mistrem zejména díky jeho básnické tvorbě obsažené v díle Mathnawí (které je označováno za súfijskou bibli). Překlady Rúmího veršů patří až dodnes mezi nejlépe prodávané sbírky poezie v anglicky mluvícím světě.²⁸ Díky kráse jeho básní patří také mezi nejuznávanější a nejprekládanější súfijské autory vůbec. Díky Rúmího poezii se Evropa začala setkávat s myšlenkami odlišnými od tehdejšího (a do jisté míry i dnešního) chápání islámu jako náboženství zpátečnického, fanatického a násilnického. Dnes je častým zdrojem inspirace pro témata dialogu a lásky

---

²⁶ ARMSTRONG, Karen. *Dějiny Boha*. Praha: Argo, 1996. str. 285.

²⁷ KELLER, Carl A. Perceptions of Other Religions in Sufism. In WAARDENBURG, Jacques. *Muslim Perceptions of Other Religions: A Historical Survey*. New York: Oxford University Press, 1999. str. 181 - 194.

²⁸ SELLS, Michael; ERNST, Carl. *Early Islamic Mysticism : Sufi, Qur'an, Mi'raj, Poetic and Theological Writings*. New Jersey : Mahwah, 1996. str. 5.

(například v díle Fethullaha Gülena, o kterém bude řeč později). Popularitu si na západě díky rytmické hudbě a tanci *sema* získal také Rúmím založený řád tančících dervišů, tzv. mawlawíja.

V Rúmího verších nalezneme hodně takových, které vybízejí k toleranci v náboženských záležitostech. Není podle něj důležitá pravověrnost toho kterého vyznání, protože Bůh může být velmi subjektivní skutečností, každý by ho ale měl uctívat s oddaností a láskou. Dokonce i uctívači model jsou legitimní, protože i to je Boží vůle. Všechny cesty vedou k Bohu, proto se člověk může vyhnout napětí mezi jejich rozdíly a soustředit se jen na společný cíl.

„Co ty máš za špatné, on za dobré.

Co pro jednoho jed, je pro druhého med.

Čisté a nečisté, lenost a píle v bohoslužbě

to pro mne neznamená nic.

Toho všeho se straním.

Způsoby bohoslužby nelze třídit jako horší či lepší.

Hinduisté si počínají po indicku.

Drávidští muslimové v Indii zas taky po svém.

To vše je chvála a to vše je správné...“²⁹

Následující Rúmího výrok, který uzavírá tuto podkapitulu, je častým mottem skupin inspirovaných súfismem, které se v současné době věnují mezináboženskému dialogu. Obsahuje totiž výzvu ke společnému mírovému soužití bez ohledu na náboženskou příslušnost – pouze na základě hodnot lásky, tolerance a svobody.

„Přijď, ať jsi kdokoliv, přijď!“

Bezvěřec, uctívač ohně či model, přijď!“

Přijď i kdybys stokrát porušil své pokání,

---

²⁹ ARMSTRONG, Karen. *Dějiny Boha*. Praha: Argo, 1996. str. 287.

*Naše brána je branou naděje,
přijď takový, jaký jsi.*³⁰

3.4 Mystická povaha sufismu

Poslední z příčin, která může vést k pozitivnímu hodnocení ostatních duchovních tradic, je samotná mystická povaha sufismu. Ta totiž pramení ve všech prorockých náboženstvích v lidském nitru z podobných základů a potřeb. Je snazší porozumět těm, kteří směřují po mystické cestě zahrnující větší osobní účast a změnu ke stejnému cíli – duchovnímu přiblížení se Bohu (zejména prostřednictvím lásky). Důraz přitom není kladen na poslušnost, ale na oddanější, vřelejší a niternější formu spirituality. Bůh není jen transcendentní skutečností, která nám je vzdálena, je něčím velmi blízkým a osobním. Ačkoliv existuje bezpočet způsobů a cest, kterými se vydat, snažení všech směřuje ke stejnému a jedinému Bohu. I to může být příčinou otevřeného a chápajícího pohledu sufijů. Jak výstižně píše Luboš Kropáček: „Také upřímné snahy o lepší dorozumění mezi vyznavači všech tří abrahamovských věr mohou ve zkušenosti zakotvované v srdcích jejich mystiků nalézat pevnou společnou půdu.“³¹

---

³⁰ DUYAR, Mustafa Rozpoznat bratry a sestry v tvářích cizinců. In *Máš před sebou všechny mé cesty: Sborník k 60. narozeninám Tomáše Halíka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. str. 96.

³¹ KROPÁČEK, Luboš. *Sufismus: Dějiny islámské mystiky*. Praha: Vyšehrad, 2008. str. 174.

4. Sufismus v současném mezináboženském dialogu

„Mezináboženský dialog je obvykle chápán jako dialog mezi příslušníky hlavních duchovních tradic světa, a to za účelem praktické spolupráce (např. v otázce obnovení nebo zachování míru mezi jednotlivými náboženskými komunitami), za účelem bližšího poznávání jiné duchovní tradice a nacházení shod a rozdílů s tradicí vlastní, anebo za účelem sdílení náboženských zkušeností a vzájemného obohacování jeho prostřednictvím.“³² Každý, kdo vstupuje do mezináboženského dialogu, musí být připraven naslouchat druhému a sám se také měnit. Zejména v dnešní době různých náboženských konfliktů se zdá být zabránění násilí a podpora pokojného soužití v atmosféře vzájemné tolerance velmi důležitým cílem. Mezi nejviditelnější příklady patří konflikt na Blízkém východě mezi Palestinci a státem Izrael, který má i svůj náboženský rozměr; spory muslimů a hinduistů v Pákistánu nebo Bangladéši a v neposlední řadě také napětí mezi skupinou Sinhálců a Tamilů na Srí Lance. Dalším akcentem, který by měl být z pohledu sufismu a mezináboženského dialogu podstatný, je obecně záporné vnímání islámu v dnešní západní společnosti – nevyhnutelnou součástí jsou proto i snahy o informovanost o konkrétních aspektech a odstranění často přítomných předsudků. V případě sufismu jsou tyto pokusy o dialog (zejména ve formě osvěty) často vedeny „zdola“ – tedy nikoliv mezi oficiálními představiteli jednotlivých církví, ale spíše na lokální, nižší úrovni (ačkoliv i mezi dobře informovanými vedoucími představiteli můžeme někdy narazit na některé prvky neznalosti druhých náboženství).

O aktuálnosti a zájmu o mezináboženský dialog v současné době svědčí i velké množství různých organizací, které se jím zabývají. Mnoho z nich se inspiruje také súfijským pohledem a tradicí nebo z ní přímo vychází. Asi největší

---

³² VOJTÍŠEK, Zdeněk. Výzvy, specifika a možnosti dialogu se stoupenci nových náboženských hnutí ve světle díla W. C. Smithe. In FLOSS, Karel, et al. *Cesty k porozumění jinému*. Praha: Dingir, 2008. str. 125.

počet těchto skupin se nachází ve Spojených státech – například Rumi Club for Interfaith Dialogue v Princetonu, Sufi Circle v New Yorku nebo M. T. O. Shahmaghsoudi School of Islamic Sufism a International Sufi School, jejichž působnost zahrnuje také mnoho dalších zemí. Často vycházejí z Rúmího výzvy k lásce, humanitě a míru. Zřejmě největší vliv mají ovšem proudy, které vyšly z učení a příkladu dvou významných osobností – Bawy Muhaiyaddeena ze Srí Lanky a Fethullaha Gülena z Turecka, o kterých budou podrobněji pojednávat následující podkapitoly. Podíváme se také na příklad konkrétního působení hnutí inspirovaného Fethullahem Gülenem v České republice – iniciativu Platform Dialog.

4.1 Bawa Muhaiyaddeen ³³

Muhammad Raheem Bawa Muhaiyaddeen († 8. 12. 1986) - tamilský súfijský učitel ze Srí Lanky, jehož odkaz je aktuální dodnes, ačkoliv zemřel již před více než dvaceti lety. Skupina jeho následovníků je stále aktivní v mezináboženském dialogu a snaze o mírové soužití lidí různých tradic. Stejně tak nás může i dnes inspirovat bezpočet knižních titulů či audio- a videonahrávek. V současnosti je Bawa Muhaiyaddeen často citovaným odpůrcem teroristických útoků - hlavně po 11. září 2001. I za svého života se nezřídka vyjadřoval k politické situaci a vyzýval k mírovým řešením, například při držení amerických rukojmí za iránské revoluce.³⁴

Obr. 1: Bawa Muhaiyaddeen

³³ *The Bawa Muhaiyaddeen Fellowship* [online]. 2009 [cit. 2010-04-29]. The Official Website. Dostupné z WWW: <<http://www.bmf.org/>>.

³⁴ *TIME: in Partnership with CNN* [online]. 28.4.1980 [cit. 2010-04-29]. Is the Ayatullah a Heretic? Dostupné z WWW: <<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,924070-1,00.html>>.

V roce 1971 – po svém příchodu do USA – založil ve Filadelfii ve státě Pennsylvania neziskovou organizaci s názvem *Bawa Muhaiyaddeen Fellowship*, která se postupem času rozšířila po celých Spojených státech a Kanadě, do Velké Británie, Austrálie, na Nový Zéland i Srí Lanku. V roce 1984 byla ve Filadelfii jeho následovníky postavena mešita s jeho jménem, ve které se konají denní modlitby, *dhikr*, lekce arabštiny či úvodní hodiny islámu. V roce 1987 (několik měsíců po jeho smrti) byl postaven také první *mazar* ve Spojených státech - místo posledního odpočinku súfijského mistra, které je možné navštěvovat.

O jeho mládí a životě toho není moc známo - jeho osobní příběh pro něj nebyl důležitý (často se označoval za nepatrného mravence), tím jediným podstatným byl Bůh. Na Srí Lance působil jako potulný asketický mnich, který kromě islámu rozuměl také indické duchovní tradici. Díky jeho učenosti kolem sebe začal postupně seskupovat žáky a později byl pozván, aby vyučoval v USA.

Ačkoliv byl Bawa Muhaiyaddeen negramotný a mluvil pouze směsí tamilštiny a arabštiny - takže během svých přednášek potřeboval překladatele - z tisíců audio- a videonahrávek vzniklo po velkém vynaloženém úsilí zatím přes 25 knih (a několik dalších sepsaných jeho následovníky). O to obdivuhodnější je jeho porozumění Koránu a znalost množství příběhů. Formou naučných příběhů také vedl své žáky, mezi nimiž byli kromě muslimů i hinduisté nebo křesťané – vítal učedníky ze všech tradic či národností. Vyučování formou příběhů bylo v súfismu od jeho počátků typické, protože úsilí vynaložené k pochopení smyslu určitého příběhu může vést k většímu proměnění studentů. Ke svým žákům uměl Bawa Muhaiyaddeen mluvit o Bohu v pojmech jim blízkých. Měl také umělecké vlohy – skládal básně a namaloval velké množství obrazů (jako jsou například znázornění 99 jmen Božích nebo mystický strom proroků zakreslených od Adama až po Muhammada). Byl znepokojen obrazem islámu v dnešním světě a snažil se zvěstovat jeho milosrdenství, soucit a mírumilovnost.

Tolerantní univerzální súfijský přístup ke všem náboženstvím lze výstižně popsat jedním z příběhů, které Bawa Muhaiyaddeen vyprávěl - o různých cestách

vedoucích na trh.³⁵ Lidé přicházejí na tržiště každý různou cestou, ale většinou si tam jen nakoupí potřebné a užitečné věci, které si odnesou zpět do svých domovů plných arogance, nenávisti, lakomství a fanatismu... Nikdo na tržišti nezůstane. Odlišné cesty znamenají různá náboženství, ale všichni tvoří jedno lidstvo a byli stvořeni jediným Bohem. Všechny také vedou ke stejnému cíli – ideálu dokonalého člověka.

Tématem, kterému věnoval hodně pozornosti, je mír – nejprve ve smyslu osobním v mysli každého člověka, což je důležitý krok ke všeobecnému světovému míru mezi všemi lidmi všech kultur a vyznání. Je potřeba zbavit se sobeckosti a najít klid, štěstí a lásku nejprve sám v sobě, teprve potom můžeme porozumět a pomoci ostatním. *"We must give peace to our brothers and sisters in each circumstance, no matter what path they go on. We must give them peace, so that difficulty does not come to them. Whether they go there, here, here or anywhere, we must only give them peace. Love must be our only form. Love is our path towards our brothers and sisters. Compassion must be our point of unity. This is our union. This is union with God. Our union is compassionate union on the path to God. We have come through the ages together; that is union."*³⁶

Všechna náboženství tvoří jednotu, protože je jen jediný Bůh. Jsou pouze jinou podobou téhož. *"In God's kingdom there is no fighting. He rules over both kingdom of hell and the kingdom of heaven, giving each of His creations what is due to them, but taking no share for Himself. God is One. He proclaims, My religion is to recognize all lives as one's own life, all religions as one's own religion, all languages as one's own language, all vision as one's own vision. It is in this state that God conducts His kingdom. He has no partialities, no religious*

---

³⁵ MUHAIYADDEEN, M. R. Bawa. *The Golden Words of a Sufi Sheikh*. Philadelphia: Fellowship Press, 2006.

³⁶ MUHAIYADDEEN, M. R. Bawa. *Question of Life Answers of Wisdom: Vol. 1*. Philadelphia: Fellowship Press, 1997.

differences, and prejudices based on skin color, whether it be black, red, white, or yellow. In His kingdom, there is no fighting."³⁷

Odkaz Bawy Muhaiyaddeena je dodnes živý zejména díky jím založeným společenstvím, které má v současné době přes tisíc členů z různých duchovních tradic. Ti se i dnes podílejí na snahách o mírové soužití mezi jednotlivými náboženstvími, následujíc cesty Bawy Muhaiyaddeena, jehož dílo ocenily i autority jako Annemarie Schimmelová nebo Seyyed Hossein Nasr. Jistou podobnost tu lze nalézt i s druhou významnou osobností, které se bude věnovat následující kapitola – Fethullahem Güllenem.

4.2 Fethullah Gülen

Druhou z velkých postav současnosti vycházející z kořenů súfismu, která má co do činění s mezináboženským dialogem, je Fethullah Gülen (* 27. dubna 1941). Skrze jeho dílo lze poukázat na to, že islám umožňuje pozitivní dialog se Západem, jinými náboženstvími a ideologiemi. Důkazem značného vlivu tohoto tureckého učenice může být i jeho vyhlášení intelektuálem roku 2008 v časopise *Foreign Policy*, kde byl čtenáři vybrán ze sta kandidátů z různých oblastí působnosti i různých koutů světa.³⁸ Zdrojem informací pro tuto kapitolu byla zejména kniha Gabriela Pirického zabývající se vlivem Fethullaha Gülena³⁹ a oficiální internetové stránky hnutí,⁴⁰ které jsou skutečně obsáhlé.

Obr. 2: Fethullah Gülen

³⁷ MUHAIYADDEEN, M. R. Bawa. *Suratur-Rahmah: The Form of Compassion*. Philadelphia: Fellowship Press, 2008.

³⁸ *Foreign Policy* [online]. 2008 [cit. 2010-05-03]. The World's Top 20 Public Intellectuals. Dostupné z WWW: <http://www.foreignpolicy.com/articles/2008/06/16/the_world_s_top_20_public_intellecutuals>.

Nejen v Turecku představuje jeho hnutí alternativu vůči fundamentalistickým tendencím. Sám Fethullah Gülen stojí v opozici proti násilí a sebevražedným útokům (byl údajně prvním muslimským učencem, který veřejně odsoudil útok z 11. září), je proti směšování náboženství s politikou. Je znám svou vírou v demokracii, humanismus a kritizuje islám na Blízkém východě kvůli tamními autoritami prosazovanému vnímání islámu, který by odpovídal jejich představě – často z donucení a pod hrozbou krutých trestů. Bylo vydáno více než 60 knih, které byly přeloženy do mnoha světových jazyků, ale většinou v nich není jednotně shrnuto učení Fethullaha Gülena – jedná se hlavně o komentáře ke Koránu, vyjádření k náboženským a morálním problémům, kázání nebo poezii.

Turecko prošlo od kemalistické revoluce složitým vývojem. Znovuoživení islámu ve 20. století se tu spojuje zejména se súfijským řádem naqbašíja, na který částečně navazuje hnutí nurcu s jeho zakladatelem Saídem Nursím. Právě ten by se dal považovat za duchovního otce Gülenových myšlenek, který často navazuje na témata jeho učení. V 80. a 90. letech došlo k štěpení hnutí Saída Nursiho, které má dnes desítky odnoží – a tou největší a nejvlivnější skupinou je právě hnutí Fethullaha Gülena, které se od počátku 90. let rychle rozvíjí. Vzniká tak široký okruh jeho následovníků nazývaných jako „*Fetthulah Gülen Movement*“ – což ovšem není nijak organizovaný nebo homogenní útvar, spíše se jedná o roztráštěné sympatizanty tvořící určitý síťový systém, kterých je na světě několik milionů.

Pro účely této práce ponecháme stranou podnikatelské aktivity hnutí, sociální projekty a jeho politický vliv (podpora turecké vlády, antikomunismus, spolupráce s USA), ačkoliv i to jsou důležité aspekty – stejně jako podpora médií. Existuje soukromé rádio i televizní stanice sympatizující s pohledy Fethullaha Gülena, významnou roli hraje také turecký denník Zaman nebo časopisy Aksiyon

---

³⁹ PIRICKÝ, Gabriel. *Islám v Turecku: Fethullah Gülen a Nurcuovia*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2004. 173 s.

⁴⁰ *Fethullah Gülen: Understanding and Respect* [online]. 2010 [cit. 2010-05-03]. Home. Dostupné z WWW: <<http://www.fethullahgulen.org/>>.

a Sizinti. Všechna zmíněná média zviditelňují a podporují jeho aktivity zejména na poli mezináboženského dialogu a vzdělávání, na které se dále zaměříme.

Úlohou mystiky v náboženské sféře i mimo ni je podle Fethullaha Gülena zejména její vnitřní rozměr, který může působit jako ochrana před fanatismem; a skrze niž může do islámu pronikat hlubší humanismus. Ačkoliv vyšel ze súfijského prostředí, sám odmítá označení jeho hnutí za *táriqu* – zejména proto, že v něm neexistují tradiční organizační a institucionální vazby, spíše se jedná o jakousi navzájem propojenou síť následovníků (možným důvodem je také nedůvěra turecké vlády k tradičním súfijským řádům). Navrací se hlavně k dynamickému súfismu raného středověku, který ještě nenabyl institucionální a částečně zkonstatěle podoby pozdějších řádů, jejichž členové se často vzdalovali reálnému životu a věnovali své úsilí zbytečným metafyzickým spekulacím.⁴¹ Hlavními prameny pro jeho učení kromě Saída Nursího jsou – zejména pro vztah k ostatním duchovním tradicím – Rúmí s jeho láskou překonávající hranice a Ghazálí s konceptem nenásilí, mírumilovnosti, přátelství a respektováním práv druhých.

Pro nás nejdůležitějšími jsou aktivity Fethullaha Gülena na poli mezináboženského dialogu, zejména mezi příslušníky tzv. abrahamovských náboženství – tj. mezi muslimy, křesťany a židy – a hlavní rovinou jsou osobní vztahy mezi jednotlivci. Dialog je podle něho důležitý zejména pro dnešní moderní dobu, která je podle Gülena postižena úpadkem víry a duchovna obecně, zaměřující se často jen na materiální hodnoty místo těch spirituálních. Ve své knize naznačuje konkrétní požadavky pro takový dialog: "*Interfaith dialogue is a must today, and the first step in establishing it is forgetting the past, ignoring polemical arguments, and giving precedence to common points, which far outnumber polemical ones.*"⁴² Jako hlasatel univerzalistického poselství islámu klade největší důraz na lásku,

---

⁴¹ SCHLUBACH, Jane B. *Fethullah Gülen: Understanding and Respect* [online]. 12.11.2005 [cit. 2010-05-06]. Gülen and Ghazzali on Tolerance. Dostupné z WWW: <<http://www.fethullahgulen.org/conference-papers/the-fethullah-gulen-movement-i/2140-gulen-and-ghazzali-on-tolerance.html>>.

⁴² GÜLEN, Fethullah. *Advocate of Dialogue*. Virginia: The Fountain, 2000. str. 400.

toleranci a zachování míru mezi lidskými bytostmi, pro což je potřeba vymýcení fanatismu: „*As we are all limbs of the same body, we should cease this duality that violates our very union. We should clear the way to unite people we should remove all ideas and feelings that pull us apart, and run to embrace one another*“.⁴³ Proto je důležitým požadavkem spojování odlišných skupin na společném základě, kdy si budou odlišná vyznání navzájem blíže, ale na druhou stranu si zachovají svou identitu a odlišnosti – v takovéto univerzální civilizaci rozdíly mezi náboženstvími nehrají roli, každý je totiž Bohem stvořený a inspirovaný. Hlavními východisky a základními pilíři pro dialog jsou tedy čtyři kritéria: láska, soucit, snášenlivost a odpouštění. Tolerantní přístup v Gülenově pohledu dokonce přiznává ostatním náboženstvím potenciální právo na pravdu, i kdyby to bylo proti našemu vlastnímu přesvědčení – protože konečná pravda nemůže být monopolizována pouze jednou stranou.

Důležitou sférou působnosti je také oblast vzdělávání, kdy Fethullah Gülen začal zakládat moderní islámské školy, které se rozšířily z Turecka po celém světě. Už od roku 1967 pořádal letní tábory, které měly vést mladé lidi ke spiritualitě a disciplíně. Označení „Gülenovy školy“ ale sám odmítá, vždy vysvětluje, že on sám s nimi není materiálně ani organizačně propojený, jsou pouze vystaveny podle jeho vzoru a příkladu. Ve vzdělávání vidí prostředek ke vzniku „zlaté generace“, k odstranění předsudků a nesnášenlivosti; kromě vědeckých poznatků je potřeba vyučovat také morálním hodnotám, kulturní snášenlivosti a lásce k celému tvorstvu. Podporuje tedy doplňování se vědy s náboženstvím (což není třeba zavrhnout, protože i dříve byly tyto dvě složky propojeny), vědecký výzkum a technologický pokrok jsou pro dobro celého lidstva – žáci Gülenových škol jsou často úspěšní i na mezinárodních vědeckých soutěžích. Školy podle Gülenova vzoru působí od roku 2009 i v České republice pod názvem Meridian International School – fungují tu soukromá mateřská, základní i střední škola. Základním jazykem je angličtina

---

⁴³ GÜLEN, Fethullah. Love for Humankind. *The Fountain*. 2004, 46, s. 2. Dostupný také z WWW: <<http://www.fountainmagazine.com/article.php?ARTICLEID=216>>.

a studují zde žáci z patnácti různých zemí. Důraz je kladen na podporu individuality studentů, mezilidské vztahy, rodinu, přátelskou atmosféru, svobodu, rovnost, spravedlnost, lidská práva, kolektivní úsilí...⁴⁴

Ačkoliv Fethullah Gülen nevychází přímo z určité školy súfismu ani se nepovažuje za zakladatele nové *táriqy*, jeho učení je vždy potřeba rozumět v tomto kontextu. Výzvy k vzájemnému dialogu (ať už mezináboženskému či kulturnímu) a také jeho praktické uplatňování tvoří významnou část jeho odkazu, který zde zůstává jako inspirace pro miliony jeho následovníků. Dávné učení súfijských mistrů (zejména Rúmího a Suhrawardího) tak zaznívá i v současnosti v modernější formě, která oslovila i členy občanského sdružení Mozaiky, o kterém bude pojednávat následující podkapitola.

4.3 Mozaiky o. s. Platform Dialog

Občanské sdružení Mozaiky bylo založeno skupinou muslimských dobrovolníků v únoru 2005 v Praze a je zřejmě nejdůležitější organizace inspirované súfismem a zabývající se mezináboženským dialogem u nás. Předsedou této neziskové organizace je Mustafa Duyar – inženýr z Turecka, který v současné době žije osmým rokem v České republice. Symbolický význam názvu vysvětluje ve svém článku:

Obr. 3: Mustafa Duyar

„Slovo mozaika jsme jako název našeho projektu nevybrali jen proto, že symbolizuje jednotu v odlišnosti; mozaika je důkazem toho, že jen spojení odlišného a rozmanitého je cesta, jak vytvořit barevný a smysluplný obraz.“⁴⁵

⁴⁴ *Meridian: International School Prague* [online]. 2010 [cit. 2010-04-26]. Welcome to our web site!. Dostupné z WWW: <<http://www.meridianedu.cz/index.php>>.

⁴⁵ DUYAR, Mustafa Rozpoznat bratry a sestry v tvářích cizinců. In *Máš před sebou všechny mé cesty: Sborník k 60. narozeninám Tomáše Halíka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. str. 93.

„Posláním nadace Mozaika Platform Dialog je podpora mezináboženského a mezikulturního dialogu a zprostředkování vzdělání a informační výměny. Hlavním cílem je podpora přátelství a vzájemného porozumění mezi lidmi různého vyznání a kultur. Jsme zde, abychom vytvořili globální „místo setkání“, které slouží k podpoře dialogu, tolerance a usmíření mezi všemi lidmi.“⁴⁶ „Posláním Mozaiky je konfrontovat co nejvíce lidí s odlišnými názory a vykořenit zažité předsudky a iracionální nenávisť vůči ostatním kulturám. Budeme se o to snažit pomocí setkávání lidí, kteří budou moci společně sdílet naděje, nápady a sny – vše s vědomím, že je normální mít odlišné názory a postoje. Zároveň budeme usilovat o podnětění mírumilovného dialogu namísto násilných činů. Až zmizí podobné předsudky, věříme, že budeme – stejně jako svět kolem nás – o krok blíže k trvalému míru.“⁴⁷

Hlavní inspirací v tomto úsilí jim je osobnost tureckého učence Fethullaha Güllena, o kterém podrobněji pojednává předchozí podkapitola. Dle slov Mustafy Duyara se Mozaiky snaží být součástí jeho hnutí a Fethullaha Güllena vnímají jako muže, který svůj život zasvětil Bohu, podpoře vzdělanosti a ochotě k dialogu. Nejpodnětější myšlenkou pro něj potom je jeho neúnavná snaha o hledání společného základu, na němž lze budovat poklidné soužití všech bez rozdílu.

Tato nezisková organizace působí hlavně na lokální úrovni, spíše mezi menšími skupinkami lidí, ale také na akademické půdě. Protože nevnímá dialog jen jako téma pro akademické debaty, ale také jako součást života každého věřícího, její aktivity zahrnují například návštěvy domovů důchodců, dětských domovů, pořádání různých druhů setkání. Mezi materiály vydanými sdružením Mozaiky Platform Dialog najdeme mimo jiné texty přibližující nemuslimům duchovní rozměr ramadanu a půstu nebo význam svátku Ašura spolu s přípravou pokrmu zvaného Noeho náky. U příležitosti ramadanu pořádá také již od svého založení

---

⁴⁶ *Mozaiky o. s.: Platform Dialog* [online]. 2008 [cit. 2010-04-26]. Co je a Jak se vaří Ašure? Dostupné z WWW: <<http://www.platformdialog.cz/cz/index.php/component/content/article/44-co-je-a-jak-se-vai-aure-.html>>.

⁴⁷ *Mozaiky o. s.: Platform Dialog* [online]. 2009 [cit. 2010-04-26]. O nás. Dostupné z WWW: <<http://www.platformdialog.cz/cz/index.php/o-nas.html>>.

každoroční večere iftar, kterých se účastní významní hosté i odborníci na islám a mezináboženský dialog. Za zmínku stojí také Mezinárodní konference o lidských právech v Abrahamových náboženstvích pořádaná v roce 2008, několik diskusních seminářů na Karlově Univerzitě, nebo účast na konferenci Duchovní život ve svobodné společnosti.

Důležitou roli hraje také přibližování kulturního rozměru. Do této oblasti by se dalo zařadit zprostředkování výletů do Turecka za duchovními a kulturními památkami organizovaných s pomocí členů Gülenova hnutí. Účastníky těchto cest byly zejména představitelé české akademické obce (jako například Prof. Dr. Tomáš Halík, Prof. Dr. Luboš Kropáček nebo Doc. Dr. Pavel Hošek...). Dalším prvkem je seznamování západní společnosti se súfijskou tradicí ve formě tance a hudby tzv. „vířících dervišů“, jejichž vystoupení bývají součástí večerí iftar. Občanské sdružení Mozaiky také uspořádalo 26. 3. 2007 v pražském Obecním domě večer s názvem „Dance of Love – Tančící dervišové“ při osmistém výročí narození Rumího, který měl tuto tradici představit široké veřejnosti. Jedná se o rituální *sema* členů *táriqy mawlawíja*, jejímž zakladatelem byl Džaláluddín Rúmí. Prostředky k navození extáze jsou tu vířivý tanec, který se skládá ze dvou krouživých pohybů (kolem své vlastní osy a kolem prostoru, kde se tanec koná) symbolizujících pohyby nebeských těles, a hudba (za užití flétny, loutny, bubínku a dalších nástrojů). Derviši jsou oblečeni do jednotného oděvu se širokými rukávy a zvláštní čepicí připomínající náhrobní kámen. „Sema je součástí tureckých obyčejů, historie, názorů a kultury... Tančící derviš se obrací k pravdě, roste láskou, opouští své ego, nachází pravdu a přibližuje se k dokonalosti. Pak se z duchovní cesty vrací zralější, očištěnější a lépe schopný milovat a být k užitku všemu.“⁴⁸

Mozaiky jsou tedy nejvýznamnější aktivitou na poli mezináboženského a mezikulturního dialogu inspirovanou súfismem v České republice. Dialog chápou hlavně jako komunikaci mezi lidmi, která povede k pochopení a porozumění

---

⁴⁸ *Mozaiky o. s.: Platform Dialog* [online]. 2008 [cit. 2010-04-26]. Kdo jsou Tančící Dervišové? Dostupné z WWW: <<http://www.platformdialog.cz/cz/index.php/lanky/45-kdo-jsou-tanici-derviove.html>>.

druhému, což je základem světa bez konfliktů, předsudků a fanatismu. Pokud budeme akceptovat úhel pohledu někoho jiného, může to vést i k našemu vlastnímu obohacení.

4.4 Vliv sufismu na vztah muslimské komunity k ostatním náboženstvím

Možný vliv sufismu na mezináboženský dialog muslimské komunity s ostatními náboženstvími lze spatřovat v otevřeném dopise 138 muslimských učenců, který zaslali křesťanským církvím. Jeho nosným tématem je láska k bližním, ale také k Bohu - což je v islámu poměrně netradiční formulace. V této kapitole se podíváme na význam lásky k Bohu v sufismu, ale také na určité problémy, které tento postoj provázely.

Láskyplný vztah k Bohu, který se od této doby stává kromě chudoby a askeze typickým znakem islámské mystiky, do súfijské tradice přinesla jedna z mála žen-mystiček, propuštěná otrokyně z Basry: Rábi 'a al-'Adawíja († 801). Dříve hovořili mystikové spíše zdrženlivěji o přátelství. Horoucí mystická láska v jejím pojetí spočívala hlavně v bezvýhradném přijímání všeho dobrého i zlého a absolutní důvěře v Boží vedení. Existuje pro ni pouze jediný objekt touhy a zájmu a tím je milovaný Bůh. Jedním z dokladů její zbožnosti jsou například následující slova z konce 8. století:

*„Miluji Tě dvojí láskou: sobecky,
a pak tak, jak je Tě hodno.
Se sobeckou láskou nečiním nic,
jen na Tebe stále myslím.
Nejryzejší láska se projeví, když pozvedneš*

závoj před mým zbožňujícím zrakem.

V tom či onom se sama nevelebím,

*dobře vím, že všechna chvála patří Tobě.*⁴⁹

Také u výše zmíněného al-Halládže se setkáváme s toužebným a osobním vztahem absolutní lásky k Bohu, kterého nazývá dokonce miláčkem a kterému je zcela oddán. Oproti Rábi'e ji posunuje od vřelého citu (*hubb*) směrem k vášnivě touze (*'išq*).⁵⁰ Snaží se o sjednocení své duše s božskou, často se tato láska prolíná i s utrpením - zejména když se mu zdá, že Boha hledá neúspěšně a je mu skryt. Stejně tak Rúmího milostná poezie by měla být chápána i v tomto symbolickém duchu – jako vzájemný vztah mystika a Stvořitele.

Tento niterný vztah k Bohu se tak stal důležitým specifikem sufismu, což se často setkávalo u některých stran s nepochopením. Oproti křesťanskému pojetí Bůh v tradičním islámu totiž není chápán jako láska – tento pojem ani nepatří mezi jeho atributy, mezi 99 krásných jmen. Další námitky přišly například ze strany *mu'tazily* a *madhabu záhiri*, kteří lásku mezi lidmi a Stvořitelem chápali jako nepřipustný antropomorfismus; nebo od odpůrce sufismu Ibn Tajmíji, který tvrdil, že láska předpokládá přiměřenost ve vztahu – což je mezi Bohem a člověkem nemyslitelné.⁵¹ Takže ačkoliv tento koncept není pro ortodoxní islám typický (a místo důrazu na lásku pracuje raději s pojmem spravedlnost či oddanost), zdá se, že muslimští představitelé právě v něm našli vhodný základ, na kterém bude možné postavit dialog s křesťanstvím.

Pro mystiky prožívaný vztah vzájemné lásky a blízkosti existuje ovšem i ukotvení v Koránu, jak to dokládají například následující verše: „...a Bůh přivede lidi, které bude milovat a kteří budou milovat Jeho...“ (Korán, Prostřený stůl 5:59) nebo „My stvořili jsme člověka a dobře víme, co duše jeho mu našeptává. Vždyť blíže jsme mu než jeho tepna krční.“ (Korán, Qáf 50:15).

---

⁴⁹ ARMSTRONG, Karen. *Dějiny Boha*. Praha: Argo, 1996. str. 270.

⁵⁰ KROPÁČEK, Luboš. *Duchovní cesty islámu*. Praha: Vyšehrad, 1993. str. 165.

⁵¹ Tamtéž.

Otevřený dopis⁵² 138 muslimských duchovních autorit (sunnitských i šiitských) byl zaslán křesťanským církvím při příležitosti svátku al-Fitr na konci ramadánu 13. října 2007 a k příležitosti prvního výročí otevřeného dopisu 38 muslimských učenců papeži Benediktu XVI z roku 2006. Oba tyto listy považují členové Papežského institutu pro arabská a islámská studia za významnou a přelomovou událost, která církev povzbudila k důvěře ve vzájemný dialog – oceňují také šíři záběru dopisu a respekt k druhým (projevující se například v citacích Písma z pramenných jazyků).⁵³ V současné době se počet signatářů dopisu rozrostl na 307, existuje na 69 křesťanských odpovědí a 3 židovské, na oficiálních internetových stránkách je zmíněno také 721 odkazů týkajících se reflexe dopisu v různých médiích.⁵⁴ V úvodu dopisu, kterému předchází seznam 26 příjemců z řad vysokých duchovních autorit různých křesťanských církví, je vyjádřena myšlenka, že na budování míru mezi muslimy a křesťany závisí budoucnost světa (nejde tedy jen o zdvořilý ekumenický dialog), protože se jedná o dvě největší světová náboženství tvořící více než polovinu populace. Prostředkem tohoto míru by mělo být uvědomění si dvou hodnot, které jsou typické pro podstatu víry a praktikování obou, dvou přikázání lásky – ke svému bližnímu a k jednomu a témuž Bohu. Následuje vysvětlení tohoto zakotvení v Koránu (zejména jako naprosté oddanosti Bohu každého muslima) a také v Bibli. Navzdory formálním rozdílům mezi třemi nejvýznamnějšími monoteistickými náboženstvími je stále tím klíčovým víra v jediného Boha. „*Rci: „Vlastníci Písma! Pojd'te ke slovu rovnému pro nás i pro vás a shodněme se, že nebudeme sloužit nikomu leč Bohu a nebudeme k Němu nic přidružovat a že si nebude brát jeden druhého za pána místo Boha!*“ (Korán, Rod 'Imránův 3:64).

---

⁵² *A Common Word Between Us and You*. Jordan: TheRoyal Aal al-Bayt Institute for Islamic Thought, 2009. 294 s.

⁵³ *Tiskové středisko České biskupské konference* [online]. 1. 11. 2007 [cit. 2010-04-27]. Lásky k Bohu a k bližnímu je společná křesťanům i muslimům. Dostupné z WWW: <<http://tisk.cirkev.cz/ze-zahranici/laska-k-bohu-a-k-bliznimu-je-spolecna-krestanum-i-muslimum/>>.

⁵⁴ *A Common Word: The Official Website* [online]. 2009 [cit. 2010-04-27]. A Common Word between Us and You. Dostupné z WWW: <<http://www.acommonword.com/index.php?lang=en&page=option1>>.

Přínos súfismu v tomto případě můžeme vidět jak ve snaze o toleranci bez teologického polemizování s jinými náboženstvími (zde konkrétně křesťanství, ačkoliv na dopis reagovali i někteří židovští představitelé), tak ve zvoleném způsobu komunikace na cestě k dialogu – snaze přiblížit tato světová náboženství sobě navzájem skrze vzájemně sdílené hodnoty, jednou z nichž je i láska k Bohu – tak typický prvek islámské mystiky.

5. Závěr

V dnešním moderním globalizovaném světě čím dál více dochází k zapojování islámu do běhu světových událostí a nás se stále více bezprostředně týká situace v muslimských zemích. Bolestným důkazem pro Západ byly například ropné krize v 70. letech (zejména z ekonomického hlediska), ale hlavně stupňující se teroristické útoky v uplynulých letech, které světem silně otřásly a vyostřily i vztah k islámu jako takovému. Téma islámu na západě tak nabývá stále větší naléhavosti - od problematiky uprchlíků, přistěhovalců a rostoucích muslimských komunit v západní Evropě až ke střetům okolo osobnosti Salmana Rushdieho či skandálům s karikaturami proroka Muhammeda.

Větší informovanost všech zúčastněných stran je jednou z možností pro zmírnění stupňujícího se napětí. Dialog může vést k pochopení postojů druhých, oproti tomu trvání na vlastní výlučné pravdě bude jen rozpoutávat větší nepřátelství a nepochopení. Ať je tedy pravdivý či převažující jakýkoliv z důvodů popsaných ve třetí kapitole (nebo existují dokonce i nějaké další) - od základů v koránských veršů přes slova slavných středověkých šejchů nebo působení jiných kultur až k povaze mystiky samotné - skutečností zůstává, že obecně pozitivní a tolerantní vztah sufismu k víře druhých lidí může být pro nás impulsem ke snaze o lepší pochopení ostatních v duchu mezináboženského a mezikulturního dialogu nebo alespoň k zamyšlení se nad oprávněností současného (zejména mediálního a širokou veřejností akceptovaného) pohledu na islám jako na nenávistné náboženství zatracující hodnoty druhých. V neposlední řadě může být také studium sufismu a jeho niterné zbožnosti podnětem k prohloubení a oživení vlastního náboženského prožitku, jako tomu bylo například u významného islamologa Louise Massignona, což vedlo také k jeho pozdější velké angažovanosti pro sblížení křesťanů a muslimů.

Potenciál, který súfijský přístup obsahuje, je v současné době bohatě využíván. Na celém světě existuje velké množství skupin a organizací inspirovaných súfijským postojem ke světu a druhým lidem v něm (a často na tom mají svůj podíl Rúmiho podmanivé verše). Ať už se jedná o miliony následovníků Fethullaha Gülena, tisíce obdivovatelů a žáků Bawy Muhaiyaddeena nebo desítky lidí v České republice zasluhující se o mezináboženský dialog skrze sdružení Mozaiky, duch súfijské tolerance a zvláštního porozumění k nám stále promlouvá a má co říci.

6. Seznam použitých zdrojů

Použitá literatura a internetové zdroje:

A Common Word: The Official Website [online]. 2009 [cit. 2010-04-27]. A Common Word between Us and You. Dostupné z WWW:

<<http://www.acommonword.com/index.php?lang=en&page=option1>>.

A Common Word Between Us and You. Jordan: TheRoyal Aal al-Bayt Institute for Islamic Thought, 2009. 294 s.

ARMSTRONG, Karen. *Dějiny Boha*. Praha: Argo, 1996. 500 s. ISBN 80-7203-050-7.

BAJÁTOVÁ, Moždeh; DŽAMNIJÁ, Mommad Alí. *Příběhy z pouští a zahrad*. Praha: Portál, 1999. 143 s. ISBN 80-7178-300-5.

DUYAR, Mustafa Rozpoznat bratry a sestry v tvářích cizinců. In *Máš před sebou všechny mé cesty: Sborník k 60. narozeninám Tomáše Halíka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. s. 431. ISBN 978-80-7106-959-1.

Fethullah Gülen: Understanding and Respect [online]. 2010 [cit. 2010-05-03]. Home.

Dostupné z WWW: <<http://www.fethullahgulen.org/>>.

Foreign Policy [online]. 2008 [cit. 2010-05-03]. The World's Top 20 Public Intellectuals.

Dostupné z WWW:

<http://www.foreignpolicy.com/articles/2008/06/16/the_world_s_top_20_public_intellectuals>.

GÜLEN, Fethullah. *Advocate of Dialogue*. Virginia: The Fountain, 2000. 400 s. ISBN 978-0970437013.

GÜLEN, Fethullah. Love for Humankind. *The Fountain*. 2004, 46, s. 2. Dostupný také z WWW: <<http://www.fountainmagazine.com/article.php?ARTICLEID=216>>.

KELLER, Carl A. Perceptions of Other Religions in Sufism. In WAARDENBURG, Jacques. *Muslim Perceptions of Other Religions: A Historical Survey*. New York: Oxford University Press, 1999. s. 350. ISBN 0-19-510472-2.

Korán. Praha: Academia, 2002. 802 s. ISBN 80-200-0246-4 , (přeložil, předmluvou a komentářem opatřil Ivan Hrbek).

KROPÁČEK, Luboš. *Duchovní cesty islámu*. Praha: Vyšehrad, 1993. 296 s. ISBN 80-7021-125-3.

KROPÁČEK, Luboš. *Súfismus: Dějiny islámské mystiky*. Praha: Vyšehrad, 2008. 341 s. ISBN 978-80-7021-817-4.

Meridian: International School Prague [online]. 2010 [cit. 2010-04-26]. Welcome to our web site!. Dostupné z WWW: <<http://www.meridianedu.cz/index.php>>.

Mozaiky o. s.: Platform Dialog [online]. 2010 [cit. 2010-05-11]. Home. Dostupné z WWW: <<http://www.platformdialog.cz/cz/>>.

MUHAIYADDEEN, M. R. Bawa. *Question of Life Answers of Wisdom: Vol. 1*. Philadelphia: Fellowship Press, 1997. 355 s. ISBN 0-914390-32-5.

MUHAIYADDEEN, M. R. Bawa. *Suratur-Rahmah: The Form of Compassion*. Philadelphia: Fellowship Press, 2008. 328 s. ISBN 0-914390-85-6.

MUHAIYADDEEN, M. R. Bawa. *The Golden Words of a Sufi Sheikh*. Philadelphia: Fellowship Press, 2006. 482 s. ISBN 0-914390-73-2.

NAFÁSÍ, Aziz bin Mohammed. *Průvodce poutníka na cestě za nejzazším cílem: Úvod do súfismu*. Praha: Volvox Globator, 2007. 95 s. ISBN 978-80-7207-634-5.

OSTŘANSKÝ, Bronislav. *Dokonalý člověk a jeho svět v zrcadle islámské mystiky : Úradky boží pro nápravu lidského království šajcha Muhjiddína ibn 'Arabiho*. Praha : Orientální ústav AV ČR, 2004. 60 s. ISBN 80-85425-55-6.

OSTŘANSKÝ, Bronislav. *Hledání skrytého pokladu: Antologie komentovaných překladů ze středověkého arabského súfijského písemnictví*. Praha: Orientální ústav AV ČR, 2008. 261 s. ISBN 978-80-85424-62-8.

PIRICKÝ, Gabriel. *Islám v Turecku: Fethullah Gülen a Nurcuovia*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2004. 173 s. ISBN 80-89034-30-6.

SEDGWICK, Mark J. *Sufism: The Essentials*. Cairo, Egypt: The American University in Cairo Press, 2000. 112 s. ISBN 977-424-577-6.

SELLS, Michael; ERNST, Carl. *Early Islamic Mysticism: Sufi, Qur'an, Mi'raj, Poetic and Theological Writings*. New Jersey: Mahwah, 1996. 398 s. ISBN 0-8091-3619-8.

SHAH, Idries. *Příběhy dervišů: Tradiční příběhy súfijských mistrů*. Praha: Portál, 2001. 175 s. ISBN 80-7178-527-X.

SCHLUBACH, Jane B. *Fethullah Gülen: Understanding and Respect* [online]. 12.11.2005 [cit. 2010-05-06]. Gülen and Ghazzali on Tolerance. Dostupné z WWW: <<http://www.fethullahgulen.org/conference-papers/the-fethullah-gulen-movement-i/2140-gulen-and-ghazzali-on-tolerance.html>>.

Slova mystika al-Halládže: Myšlenky súfismu. Praha: Vyšehrad, 2002. 141 s. ISBN 80-7021-599-2, (přeložila a doprovodnou studii opatřila Annemarie Schimmel).

The Bawa Muhaiyaddeen Fellowship [online]. 2009 [cit. 2010-04-29]. The Official Website. Dostupné z WWW: <<http://www.bmf.org/>>.

TIME: in Partnership with CNN [online]. 28.4.1980 [cit. 2010-04-29]. Is the Ayatullah a Heretic? Dostupné z WWW: <<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,924070-1,00.html>>.

Tiskové středisko České biskupské konference [online]. 1. 11. 2007 [cit. 2010-04-27]. Láska k Bohu a k bližnímu je společná křesťanům i muslimům. Dostupné z WWW: <<http://tisk.cirkev.cz/ze-zahranici/laska-k-bohu-a-k-bliznimu-je-spolecna-krestanum-i-muslimum/>>.

VOJTÍŠEK, Zdeněk. Výzvy, specifika a možnosti dialogu se stoupenci nových náboženských hnutí ve světle díla W. C. Smithe. In FLOSS, Karel, et al. *Cesty k porozumění jinému*. Praha : Dingir, 2008. str. 125. ISBN 978-80-86779-08-9.

Zdroje obrázků:

Obr. 1: *The Fast of Ramadan : The Inner Heart Blossoms* [online]. 2006 [cit. 2010-04-26]. Introduction by the Author . Dostupné z WWW: < www.bmf.org/ramadan/mrbawa.jpg>.

Obr. 2: *Zaman Online : internetin İlk Türk Gazetesi* [online]. 2008 [cit. 2010-04-26]. Fethullah Gülen'in avukatı: Yapılan haberler yargıyı etkileme amacı taşıyor. Dostupné z WWW: <medya.zaman.com.tr/2008/04/15/gulen.jpg>.

Obr. 3: *Mozaiky o. s. : Platform Dialog* [online]. 2007 [cit. 2010-04-26]. Návštěva Turecka '07. Dostupné z WWW: <<http://www.platformdialog.cz/cz/index.php/galerie.html?view=album&album=5461197091926876561&page=1&height=640>>.